

Sevara

לימוד שיש בו סברא

פרשת לך לך

בראשית יב, א – יז, כז · 4 דברי תורה

בפרשה

מחפשים כיוון	9
נהר מצרים	10
הסנדק, הגאון והשכל הישר	11
על הלכה ומציאות: שלושה סוגי עבריינות	12

מחפשים כיוון

בקצרה: למה "שמאל" בתנ"ך הוא לפעמים צפון? למה ז'בוטינסקי קרא לעבר הירדן "שמאל"? ומה פירוש הכלל במקדש "כל פניות שאתה פונה לא יהיו אלא לימין"? מסע בין כיוונים, מפות, שעונים והקפות.

שתי שיטות לכיוונים

יש שתי דרכים לתאר כיוון: לפי הגוף (ימין ושמאל, קדימה ואחורה), או לפי העולם (צפון ודרום, מזרח ומערב). ביום-יום אנחנו עוברים משיטה לשיטה. לנהג מבולבל לא נאמר "פנה דרומה", אלא "הפנייה השנייה ימינה". אבל ימין ושמאל מבלבלים כשלא ברור לאן פונה הדובר. כשאברהם אמר ללוט "אם השמאל ואימנה", כלומר: אם אתה תלך שמאלה, אני אלך ימינה, אילו עמדו זה מול זה, הימין של אחד היה השמאל של השני.

ימין הוא דרום

אבל ייתכן שאברהם לא התכוון לימין ולשמאל שלנו. בתקופת המקרא, ימין ושמאל שימשו גם כשמות לרוחות השמים, מתוך הנחה שהאדם עומד ופניו למזרח. "קדם" הוא מזרח, ימין הוא דרום, ושמאל הוא צפון. כך מתרגם אונקלוס: "אם את לצפונא, אנא לדרומא". וכך "חובה אשר משמאל לדמשק" היא מצפון לדמשק, ו"הים האחרון" הוא הים התיכון שבמערב.

למה פנים למזרח? אולי בגלל השמש העולה. כך כותב הרמב"ן (שמות כו, יח): הלשון מכנה את הכיוונים "באדם הפונה אל אור השמש".

מזרח למעלה

גם במפות העתיקות המזרח היה למעלה. במפת מידבא, מפת פסיפס עתיקה שנמצאה בירדן, ים המלח מצויר מעל ירושלים. מכאן המילה "אוריינטציה": מי שהחזיק מפה היה צריך "למזרח" את עצמו.

מפת מידבא: ים המלח, עם הסירות, מצויר מעל ירושלים (למטה משמאל).

בסוף ימי הביניים זה השתנה. השמש נוטה צפונה או דרומה לפי העונות, וכוכב הצפון מדויק יותר. כשהספינות הפליגו למרחקים, הצפון עבר לראש המפה. היום צפון ודרום הם "למעלה ולמטה": עולים לגולן, יורדים לנגב.

דרומה עם ז'בוטינסקי

יוצא דופן משעשע: השיר "שמאל הירדן" של ז'בוטינסקי. המנדט הבריטי כלל במקור גם את ירדן של היום, אבל צ'רצ'יל פיצל אותו ונתן את עבר הירדן לעבדאללה. ז'בוטינסקי ראה בזה גזל, וכתב: "אף תִּשְׁכַּח יְמֵי הַבּוֹגְדָה, אֶם אֶשְׁכַּח אֶת שְׂמָאל הַיַּרְדֵּן".

למה עבר הירדן הוא "שמאל"? כי ז'בוטינסקי כתב את השיר בפרו. העיר מחולקת לגדה שמאלית וימנית של הַסֵּן, לפי כיוון זרימת הנהר. כך גם הוא עמד ופניו לכיוון זרימת הירדן, דרומה, ועבר הירדן יצא משמאל.

שטח המנדט הבריטי: ארץ ישראל ועבר הירדן.

בין זמן למרחב

"ראובן רץ לפני שמעון" פירושו ששמעון פונה אל ראובן. אבל "עשר לפני הצהריים" פירושו שהצהריים פונים אל העבר, וגבם אל העתיד. למה? אנחנו מרגישים שהעתיד בשליטתנו, ולכן פונים אליו. בעבר, העתיד נחשב לא ידוע, "מאחורי הגב", והפנים היו אל העבר, שאותו "רואים". כך בחגיגה (טז): המשנה אוסרת לחקור "מה לפנינו ומה לאחור", והגמרא שואלת: "לפנים – מאי דהווה הווה?" כלומר, "לפנים" הוא העבר.

למה השעון מסתובב "עם כיוון השעון"?

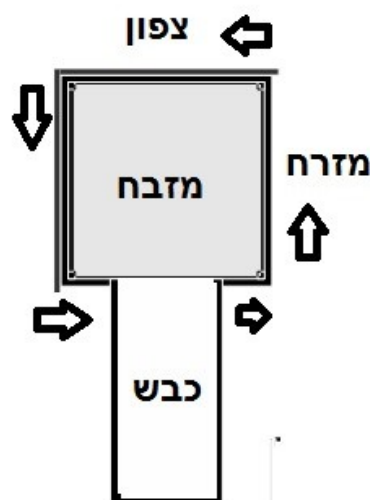
בגלל שעון השמש. הצל שלו נמצא בבוקר במערב, בצהריים בצפון ובערב במזרח, והשעונים המכניים חיקו את התנועה הזו. יוצא דופן: בבית הכנסת "אלטנוישול" בפראג, השעון העברי מסתובב הפוך. מי שבנה אותו הניח שאם יהודים כותבים מימין לשמאל, גם השעון שלהם צריך להסתובב הפוך.

השעון המסתובב כנגד כיוון השעון בבית הכנסת אלטנווייזשול בפראג. התמונה באדיבות אריאל מונסליזה, רעננה.

"כל פניות שאתה פונה לא יהיו אלא לימין"

הכהנים עלו אל המזבח בכבש, המעלה המשופעת שעולים בה למזבח, ופניהם צפונה. לפי הדין (רמב"ם, מעשה הקרבנות ז, יא) "עולים דרך ימין ומקיפים". אבל זה תמוה: אחרי פנייה אחת ימינה, צריך שלוש פניות שמאלה כדי להקיף את המזבח!

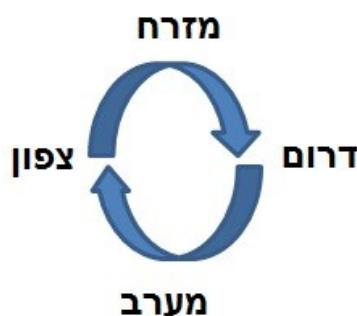
העלייה למזבח: עולים בכבש ופניהם צפונה, ופונים ימינה.

הגמרא (זבחים סב:) מביאה ראייה מ"הים" של שלמה, כיור שעמד על שנים עשר פסלי בקר: "שלשה פונים צפונה, ושלשה פונים ימה, ושלשה פונים נגבה, ושלשה פונים מזרחה". אבל למי שפניו צפונה, הסדר צפון-מערב-דרום-מזרח הוא דווקא שמאלה!

נראה שהכוונה: מי שמסתכל על הכיור מלמעלה, ומתאר אותו בסדר הזה, מקיף אותו נגד כיוון השעון. זה הכלל: מקיפים נגד כיוון השעון, למי שמסתכל מלמעלה. כך גם בהזאות הדם ביום הכיפורים, כשהכהן הגדול מזה דם על ארבע פינות המזבח (יומא ה, ה).

ובסוכות

בסוכות אנחנו "פונים לימין" בשתי דרכים הפוכות. את ההושענות מקיפים נגד כיוון השעון. ואת הלולב מנענעים לפי השולחן ערוך (אורח חיים תרנא, י), בעקבות מהרי"ל: "מזרח, דרום, מערב, צפון", כלומר עם כיוון השעון.

נענוע הלולב לפי השולחן ערוך: מזרח, דרום, מערב, צפון.

במאה ה-16 התווכחו על כך הרמ"ע מפאנו, רבי שמואל אלגאזי ורבי יוסף סמיגה. הרב אלגאזי הבין מרש"י שהכהן מקיף בהליכת סרטן, כלומר הולך הצידה, ופניו כל הזמן אל המזבח, וכך כל פנייה היא לימין. הרמ"ע לעג: "אם כן, במקום קדוש יהלכו הכהנים כעוורים מגששים קיר". לדעתו, "ימינה" היא הכיוון שאליו פונה כף יד ימין כשמושיטים אותה קדימה, כלומר... שמאלה.

נראה שההסבר הפשוט, "ימין" כנגד כיוון השעון, חוסך את ההסברים המאולצים. וכדברי הרמ"ע: "הרשות נתונה לכל משכיל להכריע בינותינו".

10

נהר מצרים

בקצרה: התורה מבטיחה לאברהם את הארץ "מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת". מהו נהר מצרים: הנילוס, או ואדי אל-עריש? ומה קרה כשסופר טעה בשם הנהר בגט שנכתב בעיר אייבשיץ?

הנילוס או ואדי אל-עריש?

הנהר הקרוב ביותר מדרום לארץ הוא הנילוס, ויש שפירשו כך, כמו תרגום יונתן בפרשת מסעי: "לנילוס דמצראי". אבל אז כל חצי האי סיני הוא חלק מארץ ישראל. זה נראה מוגזם, וסותר את התנ"ך, שמציג את מצרים כארץ נפרדת על גדות הנילוס.

אם מוותרים על נהר שזורם כל השנה, אפשר לחשוב על ואדי בדרום הארץ. ראשונים ואחרונים רבים הציעו את ואדי אל-עריש, בצפון סיני, כמו רב סעדיה גאון, שמביא בעל "כפתור ופרח".

הרדב"ז, רבה של מצרים במאה ה-16, כתב: "בלי ספק שהוא טעות מפורסם, אלא האמת הברור כי נחל מצרים הוא הנקרא היום ואדי אל עריש". והוא לעג לאחד מגדולי הדור, שגר בגדה המזרחית של הנילוס כדי "לגור בארץ ישראל", אבל ציווה להעלות את עצמותיו לירושלים, "כנראה שחזר בו".

ב-1979, כשממשלת בגין התחייבה בהסכמי קמפ-דייוויד לסגת מסיני, השאלה חזרה. כמה רבנים קבעו שנהר מצרים הוא הנילוס, ולכן סיני הוא חלק מהארץ. ולדעה הזו יש תמיכה לא צפויה.

הגט המוזר באייבשיץ

אייבשיץ היא העיר איזוואנצ'יצה שבמוראביה, שבה כיהן רבי נתן נטע, אביו של רבי יהונתן אייבשיץ. היא שוכנת ליד מפגש של שלושה נהרות.

בגט כותבים את העיר ואת שם הנהר שלה, כדי לזהות את המקום בלי ספק. בספר "טיב גיטין" (עמ' 128) מסופר על גט שנכתב שם, והסופר כתב: "אייבשיץ דיתבא (היושבת) על נהר אייבשיץ". אבל אייבשיץ היא שם העיר, לא שם של נהר! ובכל זאת, "שלשה גאוני עולם" הכשירו את הגט אחרי שכבר נעשה: המהר"ל מפראג, אב בית הדין של קרקוב, ורבי מרדכי יפה מפוזנא.

ההיתר מבוסס על פרשתנו. התורה כותבת "נהר מצרים", אף שלנהר יש שם משלו, כלומר "הנהר שליד מצרים". וכך גם כאן: "הנהר הסמוך לאייבשיץ".

אבל אם כך, שם הנהר בגט כבר לא מוסיף כלום! בגרמניה מבדילים בין פרנקפורט שעל המיין לפרנקפורט שעל האודר. לפי ההיתר הזה אפשר היה לכתוב "פרנקפורט שעל נהר פרנקפורט", ואיך נבדיל ביניהן?

מכל מקום, הגדולים האלה הבינו, כדבר פשוט, שנהר מצרים הוא הנילוס. ואם הולכים עם זה עד הסוף, גבולות ההבטחה כוללים גם חצי מסודן, את אריתריאה וחלק גדול מאתיופיה. אז למה בעצם טרחו להביא את יהודי אתיופיה למדינת ישראל, במקום להשאיר אותם שם כמתנחלים בקצה גבול ההבטחה? מעניין.

11

הסנדק, הגאון והשכל הישר

בקצרה: יש מנהג לא לתת את הסנדקאות פעמיים לאותו אדם, כי היא "מעשירה", כמו הקטורת במקדש. הגאון מווילנה דחה זאת בשכל ישר: "לעולם לא ראינו סנדק שמתעשר". ומה זה מלמד על סגולות בכלל?

כבוד הסנדק

הסנדק מחזיק את התינוק על ברכיו בזמן המילה. זה לא סתם כיבוד. הסנדק נחשב "בעל הברית".

הסנדקאות "מעשירה"

רבנו פרץ מסביר למה לא נותנים את הסנדקאות פעמיים לאותו אדם. הגמרא ביומא אומרת שכהן שהקטיר קטורת, תערוכת הבשמים שהוקטרה במקדש, לא הקטיר שוב, "מפני שהקטורת היה מעשיר". לכן חילקו את הזכות בין הכהנים. וכך גם הסנדקאות: נותנים לכל בן סנדק אחר.

כך כותב גם הרמ"א (יורה דעה רסה, יא): "סנדק הוי כמקטיר קטורת", ולכן לא נותנים שני ילדים לאותו סנדק.

הגאון מווילנה והשכל הישר

הגר"א דוחה את הנימוק: "דבריו אין להם שחר... ולעולם לא ראינו סנדק שמתעשר". לדבריו, מקור המנהג הוא בצוואת רבי יהודה החסיד, ולא בעושר.

מעניין עד כמה הגר"א היה מוכן ללכת עם השכל הישר. אפשר לשאול את אותה שאלה על דברים רבים שאנשים עושים כ"סגולה", ואפילו על תפילות מסוימות: קשה לראות, סטטיסטית, שהם עוזרים. לפעמים

שומעים סיפור שבו הסגולה פעלה. אבל כך כתב בעל "דרכי דוד" בהקדמתו למסכת סוטה, על "בעלי הסגולות" ועל הסיפורים עליהם: "בדרך כלל יש קומץ קטן של אנשים שכל הסיפורים המשונים קורים דווקא להם, כי הם באמת צריכים פסיכיאטר מעולה".

12

על הלכה ומציאות: שלושה סוגי עבריינות

בקצרה: שלוש פעמים בספר בראשית אומר אחד האבות על אשתו "אחותי היא". שלוש הפרשיות מתארות שלושה רבדים של חטא: עונש על מזיד, "חטאה" על שוגג, ו"אשם" כשאין חטא כלל, אבל המציאות נפגעה. מכאן גם ההבדל בין קרבן חטאת, שמכפר על האדם, לקרבן אשם, שמתקן את המציאות.

הרעיון המרכזי

כשאדם עובר עבירה, קורים שלושה דברים שונים:

- 1. המציאות נפגעת.** משהו בעולם השתבש, גם אם האדם לא התכוון לכך.
 - 2. האדם חוטא.** הוא לא שמע בקול ה'. זה נכון גם כשטעה בתום לב, אם היה יכול להיזהר.
 - 3. האדם נענש.** זה קורה רק כשעשה זאת בכוונה.
- על כל אחד מהרבדים יש תגובה אחרת. על הפגיעה במציאות מביאים **קרבן אשם**. על חטא האדם מביאים **קרבן חטאת**. ועל המזיד בא **עונש**. ההבחנה הזו עוברת כחוט השני בשלוש פרשיות בספר בראשית.

שלוש פרשיות, שלוש מילים

שלוש פעמים מבקש אחד האבות מאשתו להציג את עצמה כאחותו, מול מלך שעלול לקחת אותה: אברהם ושרה מול פרעה (בראשית יב), אברהם ושרה מול אבימלך (כ), ויצחק ורבקה מול אבימלך (כו). למה הסיפור חוזר שלוש פעמים? שימו לב למילים:

- **אצל פרעה** אין מילה על חטא או על אשם. יש רק **עונש**: "וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים". זה **מזיד** (עבירה בכוונה).
- **אבימלך מול אברהם** אומר: "הבאת עלי ועל ממלכתי **חטאה** גדולה". זה **שוגג** (עבירה בטעות, אבל עם רשלנות).
- **אבימלך מול יצחק** אומר: "והבאת עלינו **אשם**". זה **אונס** (כלי שום אשמה). לא היה חטא, אבל אשת איש כמעט נלקחה מבעלה. המצב עצמו פגום.

הראיות מן הפסוקים

- **אצל יצחק**, אנשי המקום שאלו לפני שעשו משהו: "וישאלו אנשי המקום לאשתו" (כו, ז). יצחק הטעה אותם. לכן הם אנוסים: אין עליהם חטא, ויש רק סכנה של פגיעה במציאות.
- **אצל אבימלך ואברהם**, אבימלך לקח את שרה בלי לשאול. הוא אומר לקב"ה: "בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת". אבל הקב"ה עונה רק: "בתם לבבך עשית זאת" (כ, ה-ו). את ניקיון הכפיים הוא לא מאשר. כלומר, הייתה רשלנות: זה שוגג, ולא אונס.

- **אצל פרעה**, אברהם לא מנסה בכלל להצטרף. המצרים, כותב הרמב"ן, "היו רעים וחטאים מאד", ולקחו את שרה בלי לשאול. ועל הנגעים הוא כותב שבאו "בעבור החמס שעשה לשרה" (רמב"ן, בראשית יב, יא-יז). "חמס" היא מילה מעולם הגזל, ועוד נחזור לכך.

שלושה שלבים בחינוך

שלושת הרבדים הם גם שלושה שלבים בחינוך:

1. **יראת העונש**: לא לחטוא כדי לא להיענש.
2. **יראת חטא**: לא לעבור על דבר ה', גם בלי כוונה רעה. כלומר, להיזהר גם משוגג.
3. **שמירה על המציאות**: להבין שה' אסר את הדברים האלה כי הם פוגעים בעולם. לכן גם כשאין חטא, צריך לדאוג שהמציאות תישאר שלמה.

מהו קרבן אשם?

יש שישה סוגים של קרבן אשם: שלושה על חטא (אשם מעילות, אשם גזלות ואשם שפחה חרופה), שניים לטהרה (של נזיר ושל מצורע), ואשם תלוי, על ספק. המשנה (כריתות ט.) אומרת שרוב האשמות באים גם על מזיד, לא רק על שוגג. זה מוזר, כי קרבן מכפר בדרך כלל רק על שוגג. אבל שניים מהם, אשם מעילות ואשם תלוי, באים דווקא על שוגג. אז מה משותף לכולם? התשובה: **קרבן אשם בא על פגיעה במציאות, ולא על חטא האדם**. בדרך כלל, הפגיעה היא כניסה לתחום שאינו שלך, כמו לקיחת דבר ששייך לאחר. נבדוק זאת בכל סוג.

1. שפחה חרופה

שפחה חרופה היא אישה שהיא חציה שפחה וחציה בת חורין (אישה חופשייה), המאורסת לעבד עברי. כיוון שהיא חציה שפחה, היא לא נחשבת "אשת איש" רגילה. לכן, לפי רוב השיטות, מי שבא עליה לא עובר אפילו על לאו (איסור רגיל בתורה). ובכל זאת, הוא חייב קרבן אשם. על מה? הפני יהושע (גיטין מג.) מסביר: גם אם אין כאן איסור, היא כבר "שייכת" למישהו אחר. לכן קידושין של אדם אחר לא תופסים בה. מי שבא עליה כאילו גזל אותה מבעלה. ראייה לכך מן המהרי"ק (שו"ת מהרי"ק, שורש קסז; הובא ברמ"א, אבן העזר קעח, ג). בדרך כלל, "שוגג" הוא מי שלא ידע אחד משני דברים (משנה, שבת סז):

- **לא ידע את ההלכה**: ידע מה הוא עושה, אבל לא ידע שזה אסור.
- **לא ידע את המציאות**: לא ידע מה הוא עושה באמת. למשל, לא ידע שהיום שבת.

בכל התורה שני המקרים נחשבים שוגג. אבל המהרי"ק פוסק שאישה שבגדה בבעלה ברצון, וידעה מה היא עושה, אבל לא ידעה שזה אסור, נאסרת על בעלה כמו מזידה. כאן, אי ידיעת ההלכה לא עוזרת. רק אם טעתה במעשה עצמו, למשל שחשבה שהאיש הוא בעלה, והתברר שלא, היא נחשבת שוגגת, ומותרת לבעלה.

למה? המהרי"ק מדייק מהפסוק: "ומעלה בו מעל" (במדבר ה, יב). לא כתוב "ומעלה מעל בה", כמו בעבירה על ציווי, אלא "בו", כלומר, הבעיה אינה העבירה על ההלכה, אלא הפגיעה בבעל. ומי שידעה שהיא פוגעת בקשר עם בעלה, פגעה בו, גם אם לא ידעה שזה אסור. הקשר בין איש לאשתו אינו רק חוק. הוא מציאות, והפגיעה בו היא "מעילה", גם בלי עבירה מכוונת.

2. אשם מעילות

מעילה היא שימוש בדבר ששייך להקדש (רכוש בית המקדש). אשם מעילות בא רק על שוגג. למה?

כי התורה מגדירה מעילה רק בשוגג: "נפש כי תמעול מעל וחטאה בשגגה" (ויקרא ה, טו). רק כשאדם מועל בטעות, החפץ יוצא מרשות ההקדש והופך לחולין (רכוש רגיל). אם עשה זאת בכוונה, הוא עובר עבירה, אבל החפץ נשאר של ההקדש.

ומה מתברר מכאן? העבירה קיימת גם במזיד, ובכל זאת על מזיד לא מביאים אשם. כלומר, האשם לא בא על העבירה. הוא בא על **יצאת החפץ מרשות ההקדש**: על הפגיעה במציאות, שקורית רק בשוגג.

שתי דוגמאות מפתיעות:

- **אכילה בלי ברכה**. הגמרא אומרת: "כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה – מעל" (ברכות לה). ותלמידי רבנו יונה (שם) כותבים שמי שאוכל בלי ברכה חייב ממש **קרבן אשם מעילות**, אף שחובת הברכה היא **מדרבנן** (חובה שקבעו חכמים, ולא מן התורה). הטעם: מי שנהנה מן העולם בלי ברכה לוקח דבר שאינו שלו בלי רשות. וזהו בדיוק הפגם במציאות שמחייב אשם, גם בלי מקור כתוב.⁶ ולכן, כותבים תלמידי רבנו יונה, מי שבירך אפילו "שהכל" יצא ידי מעילה: הוא הודה לה', וכבר לא לקח בלי רשות.
- **מעילה בקונמות**. קונם הוא נדר שבו אדם אוסר על עצמו חפץ מסוים כאילו הוא הקדש. למשל: "ככר זו עלי כקרבן". הלחם לא נעשה קדוש, ואחרים מותרים לאכול אותו. ובכל זאת, הגמרא קובעת מסברה שמי שנהנה מדבר שאסר על עצמו בקונם הוא "מועל", וחייב קרבן אשם מעילות. וכך פוסק הרמב"ם (הלכות מעילה ד, ט). והרי האיסור כאן הוא רק משום "**בל יחל**" (האיסור להפר נדר), ואין לו שום קשר לקדושה. יותר מזה: המשנה למלך (שם) מעיר שלפי הרמב"ם נראה שאין כאן אפילו איסור מעילה, אלא רק חובת קרבן. אם כך, למה האשם? כי האדם נכנס לתחום שהוא עצמו אסר על עצמו, וחצה בכך גבול במציאות.

3. אשם גזלות

בפרשת נח ראינו את רבי שמעון שקאפ (שערי ישר, שער ה): איסור גזל מבוסס קודם כל על חוקי הבעלות האנושיים, והתורה רק מוסיפה עליהם את "לא תגזול". לכן גם אשם גזלות, שבא על מי שמחזיק כסף של אחר ונשבע לשקר שאינו אצלו, בא על הפגיעה במציאות, ולא רק על האיסור.

חטאת ואשם: ההבדל

עכשיו ההבדל ברור:

- **קרבן חטאת** מכפר על **האדם** שחטא. לכן יש בו הבדל בין שוגג למזיד: על מזיד אין כפרה בקרבן.
 - **קרבן אשם** מתקן את **המציאות** שנפגעה. למציאות לא משנה אם זה נעשה בטעות או בכוונה. לכן רוב האשמות באים גם על מזיד.
- ואולי זה פירוש המילה "אשם", כדברי הרמב"ן (ויקרא ה, טו): מלשון "שממה", הרס. גם אשמות הטהרה, של נזיר ומצורע, באים לתקן מצב פגום, ולא לכפר על חטא.

⁶ לפי הפני יהושע (ברכות לה), כל דין שנלמד מסברה, כלומר מהיגיון בלי פסוק מפורש, הוא מן התורה. לכן הוא תמה על הפסיקה המקובלת, שהברכה לפני האוכל היא מדרבנן. לשיטתו, החובה להודות לה' היא מן התורה, ורק נוסח הברכה הוא מדרבנן. אבל הצ"ח (שם) חולק, וסובר שסברה יוצרת חובה מן התורה רק כשהיא מפרשת דין שכבר קיים בתורה, ולא כשהיא יוצרת דין חדש.

4. אשם תלוי

אשם תלוי בא על **ספק עבירה**. למשל: לפני אדם היו שתי חתיכות, אחת של שומן מותר ואחת של **חלב** (שומן אסור, שעל אכילתו במזיד יש עונש כרת). הוא אכל אחת מהן, ואינו יודע איזו. אולי עבר עבירה, ואולי לא. על מצב כזה הוא מביא אשם תלוי.

הקושיה: הרמב"ם (הלכות טומאת מת ט, יב) כותב שכל הספקות, "בין בטומאות, בין במאכלות אסורות, בין בעריות ושבתות", אסורים רק מדברי חכמים. כלומר: מן התורה מותר להקל בספק, והחובה להחמיר היא רק מדרבנן. הראב"ד (שם) משיג עליו בחריפות: "זהו שיבוש גדול". ואחרונים רבים שאלו: אם מן התורה מותר לאכול חתיכה שספק היא חלב, מי שאכל לא עבר עבירה מן התורה. אז על מה הוא מביא קרבן? לפי הרמב"ם, לאשם תלוי אין מקום!

התירוץ של האחרונים: כמה מהם הוסיפו לדברי הרמב"ם משפט בסוגריים: "דבר שחייבין על זדונו כרת, ספיקו אסור מן התורה, שהרי העושה אותו חייב אשם תלוי". כלומר, לדבריהם הרמב"ם מקל רק בספק רגיל. אבל כשברור שיש כאן איסור, ורק לא ידוע איזו חתיכה היא האסורה (מה שנקרא "**איקבע איסורא**"), החובה להחמיר היא מן התורה. ולכן יש אשם תלוי.

הדחייה: אבל התירוץ הזה דחוק. לסוגריים אין מקור טוב בדפוסים. ויותר מזה: באותו משפט עצמו הרמב"ם מביא דוגמאות של שבת ועריות, שעליהן יש כרת, וכותב שגם בהן הספק אסור רק מדרבנן. כך שהסוגריים סותרים את דבריו.

ההסבר לפי דרכנו: אין צורך לשנות את דברי הרמב"ם. נכון, מן התורה אין חובה להחמיר בספק, ולכן מי שאכל ספק חלב לא עבר על שום ציווי. אבל אם החתיכה הייתה באמת חלב, **המציאות נפגעה**: חלב נאכל. ועל פגיעה במציאות מביאים אשם, גם בלי עבירה. זה בדיוק אשם תלוי.

למה מחמירים בספק של תורה?

הרעיון הזה מתחבר להסבר של הגרש"ז אויערבאך (בפירושו לשב שמעתתא, שמעתתא א), ולפניו רבי שמעון שקאפ (שערי יושר, שער ב).

הרקע: לפי הרמב"ם, החובה לשמוע לחכמים היא מן התורה, מהפסוק "לא תסור" (ספר המצוות, שורש א). הרמב"ם (בהשגות שם) הקשה: אם כך, כל ספק באיסור מדרבנן הוא גם ספק ב"לא תסור", שהוא מן התורה. אז למה מקלים בספק דרבנן?

התשובה: יש הבדל בין שני סוגי האיסורים.

- **איסור מן התורה** אוסר דבר כי הוא פוגע במציאות עצמה. מי שאוכל חלב, האכילה עצמה פוגמת, גם אם לא ידע שזה חלב. לכן יש בו שני דברים: **ציווי**, וגם **פגיעה במציאות**.
- **איסור מדרבנן** הוא בדרך כלל גדר: חכמים אסרו דבר שאין בו פגם בעצמו, כדי להרחיק אותנו מאיסור התורה. למשל, להזיז פטיש בשבת (מוקצה): בהזזה עצמה לא נפגע שום דבר בעולם. הבעיה היחידה היא שלא שמענו לחכמים. לכן יש בו רק **ציווי**.

ובמצב של ספק, יש רק "ספק ציווי", ו"**ספק ציווי אינו ציווי**": מי שעושה דבר שאולי נאסר לא מרד בציווי. לכן בספק דרבנן, שבו יש רק ציווי, מקלים. ובספק מן התורה, הציווי אמנם נעלם, אבל הפגיעה האפשרית במציאות נשארת. לכן מחמירים. כלומר, **החובה להחמיר בספק מן התורה נובעת מהפגיעה במציאות, ולא מהציווי**. וזה בדיוק מה שאשם תלוי מתקן.

מכאן גם מובנת שיטת **התוספות** (כריתות יז): אשם תלוי בא אפילו על **ספק ספיקא** (ספק כפול: למשל, ספק אם החתיכה אסורה, ועוד ספק אם בכלל אכל ממנה). והרי בספק ספיקא אין שום חובה להחמיר, אפילו לא מדרבנן! האחרונים הקשו על כך (שער המלך, הלכות טומאת מת ט, יב). אבל לפי דרכנו זה מובן: האשם לא תלוי בשאלה אם הייתה חובה להחמיר. הוא תלוי רק בשאלה אם ייתכן שנוצר פגם במציאות.

חפצא וגברא, פעולה ותוצאה

בפרשת בראשית ראינו את ההבחנה בין מצוות פעולה למצוות תוצאה. כאן מתבררת הבחנה קרובה: איסור **בחפצא** (פגיעה בדבר, במציאות) ואיסור **בגברא** (חטא של האדם). מקורה בגמרא (נדרים ב:): **נדר** הוא איסור בחפצא, כי האדם אוסר את החפץ על עצמו. **שבועה** היא איסור בגברא, כי האדם אוסר את עצמו על החפץ.

האבני נזר (אורח חיים לז) מסביר: איסור בגברא נועד להגן על **האדם**, כמו האיסור לאכול שרצים: "ולא תשקצו את נפשותיכם". איסור בחפצא נועד להגן על **הדבר** עצמו, כמו **תרומה** (חלק מהיבול שניתן לכהנים) שאסור לאחרים לאכול, או רכוש ההקדש.

ומה ההבדל בין שתי ההבחנות? חפצא וגברא עוסקים ב**מטרה** של האיסור: על מה הוא שומר. פעולה ותוצאה עוסקות ב**הגדרה ההלכתית**: מה בדיוק אסור לעשות. בדרך כלל השתיים מתאימות, אבל לא תמיד.

בשורה התחתונה

לא כל עבירה כתובה בהלכה. לפעמים יש "עבירה" בלי ציווי מפורש, כמו כניסה לתחום של אחר. ולפעמים גם מה שכתוב בהלכה רק מעגן משהו שקיים לפנינו. בכל חטא יש שלושה רבדים: הפגיעה במציאות, שעליה בא האשם; חטא האדם, שעליו באה החטאת; והעונש, שבא רק על המזיד. ואלה בדיוק שלוש הפרשיות של "אמרי נא אחותי את".